

Розділ

11

ФЕМІНІСТИЧНА ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ як основа гендерної політики

Теорія рівного ставлення, або ліберальний фемінізм

Гендерно упереджені закони

Рівні права ще не значить рівні можливості

Теорія різності, або культурний фемінізм

Теорія домінування, або радикальний фемінізм

Приватне і публічне

Особисте – це політичне

Боротись не за владу, а проти системи нерівностей

Після ознайомлення з цим розділом ви зможете:

- 1) простежувати зв'язок і взаємодію між феміністичною теорією і гендерною політикою;
- 2) узагальнювати, на яких феміністичних засадах ґрунтуються різні стратегії гендерної політики;
- 3) розрізняти філософські засади основних напрямів феміністичної політичної думки – теорії рівного ставлення, теорії різності та теорії домінування;
- 4) розмірковувати над тим, наскільки гендерна політика пов'язана з феміністичними політичними теоріями, та над можливостями їх самостійного розвитку;
- 5) розмірковувати про те, чому, отримавши політичні права, окремі групи людей не мають можливості реалізувати ці права;
- 6) назвати сильні і слабкі аспекти твердження, що потрібні окремі закони для жінок і окремі закони для чоловіків, аби захистити їхні громадянські права;
- 7) назвати сильні і слабкі аспекти твердження, що всі закони повинні бути однаковими для жінок і для чоловіків;
- 8) інтерпретувати твердження теорії домінування про те, що варто полемізувати не про різницю між жінками і чоловіками, а про нерівність між ними;
- 9) тлумачити гасло “особисте – це політичне”, пояснити, який вплив мало це гасло на законодавчі рішення.

Цей розділ присвячено огляду трьох основних напрямів феміністичної політичної думки, на яких ґрунтуються стратегії державних гендерних політик. Ми розглядатимемо *теорію рівного ставлення* (або ліберальний фемінізм), *теорію різності* (або культурний фемінізм) та *теорію домінування* (або радикальний фемінізм). Інші феміністичні теорії – такі як, наприклад, антирасистський фемінізм, марксистський та соціалістичний фемінізми, лесбійський фемінізм, екофемінізм – також мають суттєвий вплив на формування гендерної політики в різних країнах. З постулатами феміністичних теорій, які не розглядатимемо в цьому розділі, ви можете ознайомитись у працях Валері

Брайсон (Брайсон 2001) або Ненсі Левіт і Роберта Верчіка (Levit, Verchick 2006, 15–39).

Запропоновані в цьому розділі відомості сприятимуть тому, аби у своїй фаховій діяльності ви могли зі знанням справи аналізувати, які стратегії застосовано для розв'язання конкретних політичних завдань. Цей розділ також допоможе вам сформулювати загальне розуміння, що феміністичні політичні теорії об'єднують цілу низку різних уявлень про причини і способи подолання гендерної нерівності. Цей розділ також проілюструє тісне переплетення політичної теорії фемінізму та гендерної політики.

Теорія рівного ставлення, або ліберальний фемінізм

Теорія рівного ставлення (також відома як *теорія подібності*, або *ліберальний фемінізм*) вбачає причину гендерної нерівності в тому, що законодавство й інші державні інститути по-різному інтерпретують жінок та чоловіків, створюючи для них різні закони. Коли існували закони, що забороняли жінкам здобувати професійну освіту, тоді жінки не могли вільно конкурувати з чоловіками на ринку праці, а це призводило до нерівності. Однакові закони, стверджує теорія рівного ставлення, могли б забезпечити рівність усіх людей, незалежно від статі.

Ідея, що різні закони для жінок і для чоловіків є причиною нерівності, сформувалась ще на початку XIX століття в межах **суфражистського руху**. Суфражистки боролись за однакові з чоловіками виборчі права і вимагали, щоб закон став універсальним, однаковим, бо це зможе забезпечити жінкам рівний доступ до органів влади та можливість впливати на політику і законодавство.

Сьогодні теорія рівного ставлення є підвалиною діяльності широкого кола сучасних громадських організацій та рухів, які поділяють ідею, що люди різної статі, гендерної чи сексуальної ідентичності, етнічності чи раси повинні бути рівними перед законом, володіти однаковими правами; закон не повинен розрізняти громадян за якоюсь з

ознак. Якщо закон дискримінує, утискає певну групу людей, його потрібно реформувати.

Гендерно упереджені закони

У законодавстві різних країн є статті, що зумисно обмежують доступ жінок до певних ресурсів. Нині для жінок залишаються недоступними певні професії та роботи, загальний їх перелік в Україні нині налічує близько п'ятисот позицій; колись жінкам було заборонено працювати на будь-якій оплачуваній фаховій роботі, нині заборона поширена лиш на певну пору доби: наприклад, жінкам заборонено працювати в нічний час на оплачуваній роботі, про що вже йшлося в розділі про роботу. Колись жінкам було заборонено володіти будинками, землями, брати участь у виборах, балотуватись в органи влади тощо – нині таких заборон нема. Та тепер жінки утворюють соціальну групу, що володіє дуже незначним відсотком нерухомого майна (за даними ООН в глобальному масштабі жінкам належить лиш 1% нерухомості) і мало представлена у вищих органах влади.

Причинок для критичного мислення

Чи, на вашу думку, є зв'язок між колишніми заборонами і теперішнім станом справ?

Суфражистський рух (від фр. *suffrage* – виборче право) – рух за надання жінкам виборчих прав на рубежі XIX – XX століття; суфражистки виступали проти дискримінації жінок у політичній та економічній сферах.

Деякі інші офіційні заборони або розповсюджені правила зовсім стерлись із нашої реальності. У минулому залишилась заборона жінкам ходити вулицями без супроводу, відвідувати бари і ресторани, ходити самим до лікаря.

Ліберальна стратегія, тобто така, що ґрунтується на теорії рівного ставлення, відкрила чимало до того замкнутих для жінок дверей, упродовж XX століття жінки отримали доступ до багатьох соціальних інституцій і активно почали опановувати колишні “чоловічі” сфери.

Рівні права не значить
рівні можливості

Та змін законодавчих норм, як показала історія, інколи замало – навіть коли юридичні права жінок і чоловіків ставали однаковими, їхні можливості залишались різними. Скажімо, на роботу радше візьмуть молодого чоловіка, аніж молоду жінку репродуктивного віку, через небажання мати до справи з відпустками по догляду за дитиною, а потім із лікарняними.

Та й не тільки зовнішні перепони стають на заваді, але й особиста воля людини залежить від традиції, упередження, стереотипів чи релігійних приписів. Тому, з позицій теорії рівного

ставлення, зміни повинні відбуватись не тільки в законодавстві, але і в суспільній свідомості. Інакше кажучи, окрім рівних прав, треба забезпечити також і рівні можливості.

В останні десятиліття стратегія рівного ставлення отримала ще один, новий напрям розвитку. Прикладом таких змін в українському законодавстві є новий пункт закону, що дав можливість чоловікам (батькам, дідусям) брати відпустку по догляду за дитиною на тих самих підставах, що і жінкам. Цей закон відкрив чоловікам доступ до реалізації себе в приватному просторі.

Причинок для критичного мислення

Поміркуйте, чи достатньо прав та можливостей, аби чоловіки почали брати на себе роботу по догляду за дітьми? Які ще заходи потрібні, аби закон став дієвим?

Гендерно упереджені закони існують і сьогодні, а тому стратегія рівного ставлення залишається актуальною.

Теорія різності, або культурний фемінізм

Інший підхід називають *теорією різності*, або ще *культурним фемінізмом*,

Класне кіно!

“Янголи із залізними зубами”, режисерка Катя фон Гарньє (США, 2004). У 1910 році на американській арені боротьби за рівні соціальні і політичні права жінок і чоловіків з'явились дві молоді жінки Еліс Пол і Люсі Бернс, які не приймали ані позицію консервативного уряду, ані лояльні методи “старих” феміністок. Захопливий, драматичний, емоційний фільм відтворює події з історії жіночого руху в Америці початку XX століття.

чи *теорією особливого ставлення*. Ця теорія опонувала стратегії рівного ставлення і критикувала її за андроцентризм, адже теорія рівного ставлення намагалась, перш за все, надати жінкам ті права, що вже були в чоловіків.

Стратегія різності вважає, що гендерно нейтральні закони не здатні зрадити ситуації. Жінки *сутісно* різняться від чоловіків, у жінок інший досвід, інші життєві покликання й завдання – вважає стратегія різності – і гендерно нейтральне законодавство не зможе взяти до уваги всі ці особливості жіночого досвіду та потреб. Гендерно нейтральні закони сприяють жіночому визволенню лиш тою мірою, якою потреби жінок подібні до потреб чоловіків, тобто лиш доти, доки жінки не відрізняються. Але в жінок є особливий жіночий досвід, пов'язаний із репродуктивною діяльністю – вагітністю, пологами, лактацією, доглядом за немовлятами та дітьми старшого віку, доглядом за особами похилого віку, культурними сферами жіночої відповідальності й реалізації. Такий окремішній досвід вимагає окремого, спеціального законодавчого регулювання.

Культурний фемінізм великою мірою спирався на есенціалістичне розуміння жінок як сутісно інших, відмінних від чоловіків за психологічними і емоційними характеристиками. З позицій цього підходу, значну різницю досвіду та природи жінок належить узяти до уваги на рівні законодавчих рішень.

Прихильниці культурного фемінізму розвивали різні напрями жіночої творчості й самореалізації – жіноче

мистецтво, жіночі промисли, жіночі гуртки, курси, спілкування. Цей підхід критикували за те, що він підтримував жінок тільки тоді, коли ті виконували конвенційні, звичні, стереотипні жіночі ролі – господинь, матерів, виховательок, нянь, гувернанток, учительок, медсестер тощо, і коли вони демонстрували стереотипно жіночі риси, але не заохочував до подолання гендерних упереджень та обмежувальних ролей.

Теорія різності теж має певний вплив на формування державних гендерних політик. Сучасні практики *гендерного квотування*, тобто створення сприятливих умов для жінок під час виборів у найвищі органи влади (цей тип гендерної політики розглянуто в наступному розділі), у багатьох аспектах виходять із позицій теорії різності.

Причепок для критичного мислення

Яким з описаних підходів відповідає популярне нині гасло “Усі різні – усі рівні”? Поміркуйте, чи означає воно одне і те саме в контексті різних підходів?

Теорія домінування, або радикальний фемінізм

Теорія домінування (ще її називають *радикальним фемінізмом*) сформувалася наприкінці 1960-х років. Її прибічниці вважали, що обидві сторони полеміки про рівне чи різне потрактування жінок і чоловіків розглядають чоловіка як норму, як людину загалом, до якої жінка або подібна (а тому потребує таких самих законів), або від якої

відмінна (і тоді їй потрібні спеціальні закони). Тобто така полеміка угрунтована на андроцентризмі. Теорія домінування запропонувала облишити дебати про подібності/відмінності, а натомість зосередитись на проблемі нерівності.

Як і вище розглянуті, теорія домінування критикувала законодавство, але на відміну від них, не вважала його головною причиною гендерної нерівності. З позицій радикального фемінізму, система, що продукує нерівності, не може бути зведена до одного лиш рівня – дискримінативного законодавства, вона функціонує на всіх рівнях соціального життя – від центральних інститутів влади до приватних сфер домашнього простору та власного тіла. Теорія домінування вважала, що попередні теорії, зосереджуючись на нормативно-правовій базі, недооцінювали всюдисущість інститутів встановлення гендерної влади.

Приватне і публічне

До появи теорії нерівності, тобто в період першої хвилі фемінізму, що розгорнулася на рубежі XIX–XX століть, політична боротьба жінок була спрямована переважно на подолання правових перепон у доступі до публічної сфери. Життєдіяльність людей того часу була розділена на публічну чоловічу сферу та приватну жіночу, вихід жінок за межі якої був вкрай обмеженим. Подолання цих обмежень стало ціллю жіночих емансипаційних рухів того часу.

Тоді вважали, що як тільки жінки отримають доступ до інститутів публічної сфери – до освіти, виборчого права та влади – гендерна нерівність зникне, адже все залежатиме від вибору і бажання кожної конкретної жінки.

Водночас приватний простір залишався осторонь феміністичної критики. Друга хвиля фемінізму і зокрема радикальний фемінізм, починаючи з кінця 1960-х років, критично переосмислює приватну сферу, як одну з центральних арен, де відбувається встановлення гендерного контролю і домінування чоловіків.

Особисте – це політичне

Відкриття сфери приватного як поля, де розігруються основні владні вертикалі, було унікальним відкриттям радикального фемінізму. “Особисте – це політичне” – гасло радикального фемінізму, що змінило і всю подальшу феміністичну філософію, і феміністичну політичну теорію, і державні законодавства. Це гасло означало, що те, що раніше розглядалось як особисті проблеми жінок – їхні не надто успішні кар’єри, низька зарплатня, залученість у догляд за дітьми, можливі сексуальні домагання, зґвалтування, – є політичними проблемами, тобто проблемами, пов’язаними з гендерною нерівністю. Інакше кажучи, що ці факти персональних біографій є формою встановлення нерівності через соціальні інститути сім’ї, сексуальності, материнства тощо.

Тепер уже сталий правовий вираз “домашнє насильство” з’явився в законах різних держав завдяки переосмис-

ленню домашнього побиття, психологічного та економічного контролю як інституту гендерного гніту, тобто приватного як політичного. Це дало поштовх до появи цілої низки нових законів, що захищали фізичну недоторканість жінок і дітей.

Боротись не за владу, а проти системи нерівностей

На відміну від попередніх теорій, прибічниця теорії домінування ставили ціллю боротьбу не за владу, а за подолання системи, що продукує нерівності.

Вони вважали, що реформ законодавства і збільшення можливостей для жінок не достатньо, аби побудувати світ, у якому нема гендерних нерівностей. Оскільки нерівність створюється на всіх рівнях соціального життя, то зміни також повинні бути всеохопними, торкатися всіх соціальних інститутів, приватного і публічного життя.

Систему, що продукує нерівності, радикальні феміністки назвали *патріархатом*. Слово *патріархат* у феміністичному значенні запропонувала Кейт Мілет на початку 70-х років у праці “Сексуальна політика” (Мілет 1998). Це слово походить від грецького “патріархес” і означає “голова роду”, “голова родини”. Принцип патріархату означає владу чоловіка над жінкою і старшого над молодшим. Радикальний фемінізм націлений на критику і подолання патріархату.

Згодом теорію домінування почали критикувати за спрощене розуміння влади в приватному просторі як такої,

що виявляється здебільшого прямим насиллям. Адже влада може конституюватись (функціонувати системно) не тільки через пряме насилля, але також і через дискурсивні форми, які менш помітні, але водночас не менш дієві. Гендерна нерівність є і в тих сім'ях, де нема прямого насилля чи репресивного обмеження.

Інший напрям критики стосувався всіх трьох проаналізованих у цьому розділі політичних феміністичних теорій: усі вони розглядали жінок як гомогенну, цілісну, однотипну групу, а тому жіночі проблеми і цілі розглядались як однакові. З цієї критики згодом розвинулись нові форми феміністичної політичної думки, такі як: чорний фемінізм, антирасистський фемінізм, лесбійський фемінізм, екофемінізм та інші.

Їх ми не розглядаємо в цьому розділі докладніше. До того ж, вони поки що

Причина, від якої повстав жіночий рух за рівноправністю

11.1. Домашнє насилля не єдина форма встановлення гендерних владних стосунків у сім'ї

Практикум У Законі України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" перелічено дії, які не треба вважати дискримінацією. Оцініть ці дії з позиції теорії рівного ставлення й теорії різності та теорії нерівності. На яку з феміністичних теорій спирається закон, коли твердить, що перелічені дії не є дискримінацією? Як би ці закони були оцінені з позиції іншої теорії?

Стаття 6. Заборона дискримінації за ознакою статі

Дискримінація за ознакою статі забороняється.

Не вважаються дискримінацією за ознакою статі:

- спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини;
- обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом;
- різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом;
- особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я;
- позитивні дії.

незначно представлені серед громадських організацій в Україні.

Усі три розглянуті феміністичні політичні теорії стали основою для формування державних політик країн Західної Європи, Північної Америки, Ав-

стралії. У наступному розділі ви ознайомитесь з імплементацією (впровадженням) цих теорій, тобто застосуванням їх на практиці, у стратегіях різних гендерних політик.

Рекомендована література

- Брайсон Валери. 2001 (1992). Политическая теория феминизма / Пер. с англ. О. Липовской и Т. Липовской. – М.: Идея-Пресс.
- Мілет Кейт. 1998 (1970). Сексуальна політика / Пер. з англ. У. Потятиник, П. Таращук. – Київ: Основи.
- Levit Nancy, Verchick Robert R. M. 2006. Feminist Legal Theory: a Primer. – New York & London: New York University Press.